

„ვარლაამის და იოასაფის რომანის“ (CPG 8120) ე.წ. „ლემა“, როგორც პარატექსტი*

გაგა შურღაია

ნეაპოლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი „ლ'ორიენტალე“
აზიის, აფრიკისა და ხმელთაშუა ზღვისპირეთის დეპარტამენტი
shurgaia@unior.it

„ვარლაამისა და იოასაფის რომანთან“ (CPG 8120) (ფოლკი 2006) დაკავშირებულ პრობლემებს შორის, რომელთა შესახებ მეცნიერთა კამათი დღემდე არ დამცხრალა, „რომანის“ ავტორის, ან, უფრო სწორად, ბალაჰვარისა და იოდასაფის ლეგენდის ბერძნულად მთარგმნელის ვინაობის დადგენა ერთ-ერთ პირველხარისხოვან ამოცანად რჩება. იმის გამო, რომ საკითხის გადაჭრა უშუალოდ თხზულების ტექსტზე დაყრდნობით ვერ ხერხდება, მკვლევრები იძულებულნი არიან, გააანალიზონ სხვა წყაროებიდან მომავალი ცნობები, ანდა – თხზულების ნუსხათა უმრავლესობაში დაფიქსირებული ნაწარმოების ერთგვარი სათაური, რომელსაც სამეცნიერო ლიტერატურაში საზოგადოდ „ლემას“ უწოდებენ. მეცნიერები მას დღემდე იმავე ფილოლოგიური მეთოდით იკვლევდნენ, რითაც – უშუალოდ ნაწარმოებს, ანუ ცდილობდნენ, ნუსხებში შემონახული ვარიანტების საფუძველზე აღედგინათ იგი, ან ზოგადი წარმოდგენა მაინც შეექმნათ მისი თავდაპირველი სტრუქტურის შესახებ, რათა მეტ-ნაკლებად სანდო ინფორმაცია მიეღოთ „რომანის“ წარმოშობისა და ავტორის ვინაობის დასადგენად. სინამდვილეში „ლემის“ ტექსტის გენეოლოგიური ხის წარმოსახვის მცდელობამ კიდევ უფრო გაართულა ამ ფართო და მრავალფეროვანი ტექსტოლოგიური ტრადიციის მქონე ნაწარმოების ისედაც რთული ფილოლოგიური ანალიზი. 2020 წელს გამოქვეყნებულ ჩვენს ერთ-ერთ ნაშრომში შევისწავლეთ ეს უაღრესად კომპლექსური საკითხი და „ლემის“ ენობრივ-ფილოლოგიური ანალიზის საფუძველზე წამოვყენეთ ახალი თვალსაზრისი მისი ვარიანტების ბუნდოვანი იკითხვისების შესახებ (შურღაია 2020: 917-953); (შურღაია 2024: 137-163). ამჯერად ჩვენი მიზანია, განსხვავებული მეთოდით გავამყაროთ ჩვენი ჰიპოთეზა, ან გამოვარკვიოთ, რამდენად საფუძვლიანია იგი, ანდა, საზოგადოდ, ახალი პერსპექტივა დავსახოთ პრობლემის საკვლევად. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ე. წ. „ლემას“ ამჯერად განვიხილავთ, როგორც პარატექსტულ ელემენტს და ამ პრიზმიდან გავაანალიზებთ მის წარმოშობას, ფუნქციასა და შინაარსს.

როგორც ცნობილია, ტერმინი „პარატექსტი“ ფრანგ სტრუქტურალისტს, ჟ. ჟენეტს (1930-2018) ეკუთვნის. მან იგი პირველად 1982 წელს გამოიყენა (ჟენეტი 1982: 9), ხოლო მის შესახებ მწყობრი მეცნიერული თეორია ჩამოაყალიბა პარიზში ხუთი წლის შემდეგ დასტამბულ მონოგრაფიაში „ზღურბლი“ (ჟენეტი 1987), სადაც პარატექსტი განსაზღვრა, როგორც გარკვეული რაოდენობის ელემენტთა ერთობლიობა (ავტორის სახელი, სათაური, წინასიტყვაობა და ილუსტრაციები), რომლებიც არსებობს ტექსტის ირგვლივ და მას თან ახლავს იმ მიზნით, რათა მკითხველს ტექსტის სიღრმისეულ წვდომასა და სრულყოფილად აღქმაში დაეხმაროს. მეცნიერის აზრით, ეს აპარატი ერთგვარი „ზღურბლი“, ან „ვესტიბული“, საიდანაც შეგიძლია, ტექსტში „ფეხი შედგა“, ან „უკან გამობრუნდე“ (ჟენეტი 1987: 7-8). ამ დანიშნულების შესაბამისად, პარატექსტი იგება მკაფიო გეგმით, რომლის მიზანია, რაც შეიძლება, უკეთ წარმოუჩინოს მკითხველს თხზულება და ხელი შეუწყოს მის, რაც შეიძლება, უკეთ აღქმას. აღსანიშნავია ორი გარემოებაც: პირველი, პარატექსტის ფორმა ძირისძირობამდე იცვლება დროისა და ვითარების შესაბამისად (ჟენეტი 1987: 9); და, მეორე,

აუცილებელი არაა, იგი უშუალოდ ლიტერატურული ნაწარმოების ავტორის კალამს ეკუთვნოდეს (ჟენეტი 1987: 13-14, 70-71). ამასთან, პარატექსტი არსებობს როგორც პერიტექსტი, ანუ წიგნში, როგორც საგამომცემლო საქმიანობის ნაწარმში ლიტერატურულ თხზულებასთან დაკავშირებულ გრაფიკულ საშუალებათა ერთობლიობა (ჟენეტი 1987: 10-11, 38-315), ანდა – როგორც ეპიტექსტი, რომელიც მოიცავს ფართო საზოგადოებისთვის ნაწარმოების გასაცნობად შექმნილ სხვა საშუალებებს, მაგ., გამომხატურება-რეცენზიებს, განცხადებებს, ინტერვიუებს (ჟენეტი 1987: 8-9, 316-370).

მიუხედავად იმისა, რომ ჟ. ჟენეტის თეორია ნაბეჭდი წიგნის სპეციფიკაზე დაკვირვებით წარმოიშვა, შემდგომში იგი ფართოდ გავრცელდა ტექსტის ჰერმენევტიკის სხვადასხვა სფეროში, მათ შორის – იმ მედიევისტურ მეცნიერებებშიც, რომელთა შესწავლის საგანი ხელნაწერი წიგნია. ცხადია, მათი გამოყენების თვალსაზრისით, ნაბეჭდი და ხელნაწერი წიგნები დიდად განირჩევა ერთმანეთისგან, მაგრამ თუ სათანადოდ გავითვალისწინებთ საკვლევ ობიექტებს შორის ამ პრინციპულ სხვაობას,¹ ჟ. ჟენეტის თეორიის მომარჯვებამ, შეიძლება, უაღრესად ნაყოფიერი შედეგი გამოიღოს, თუმცა, ჩვენ მიზნად არ ვისახავთ ამ საკითხზე თეორიულ მსჯელობას. ჩვენი ექსპერიმენტი ამჯერად იმით შემოიფარგლება, რომ განვიხილოთ „ლემა“, როგორც პარატექსტი და, კერძოდ, პერიტექსტი, რომლის მიზანია, მკითხველს ლიტერატურული ნაწარმოების, რაც შეიძლება, უკეთ ჩანვდომში დაეხმაროს.

უპირველეს ყოვლისა, შესარჩევია საკვლევ პერიტექსტური ერთეულის აღსანიშნავი ტერმინი. როგორც ითქვა, სპეციალურ ლიტერატურაში მას, როგორც წესი, „ლემას“ უწოდებენ, მაგრამ რადგანაც ეს სახელდება სათანადოდ ვერ წარმოაჩენს ამ პარატექსტის ვერც ფორმისა და ვერც ფუნქციის სპეციფიკას, ვამჯობინებთ, ჯერ-ჯერობით მას „სათაური“ ვუწოდოთ, მიუხედავად იმისა, რომ არც ეს სახელწოდება გახლავთ უზადო. უმთავრესად, ნაბეჭდი წიგნის კულტურაში ლიტერატურულ ნაწარმოებს სათაურს ურჩევს ავტორი, ან, იშვიათ შემთხვევებში, მის ნაცვლად – წიგნის რედაქტორი. ამ კონტექსტში, ფაქტობრივად, შეუძლებელია, წიგნი სათაურის გარეშე დაისტამბოს, ხოლო შუა საუკუნეების ლიტერატურის ისტორიაში ასეთი ერთმნიშვნელოვნება არ არსებობს: ხელნაწერებში თხზულებათა დასაწყისები ისეა წარმოდგენილი, რომ ისინი მკითხველისთვის ტექსტის შინაარსის შესახებ ინფორმაციის მისაწოდებლად გამიზნულ ტექნიკურ საშუალებად უფრო მოიაზრება, ვიდრე – უშუალოდ ტექსტისთვის სახელის დასარქმევად. ამდენად, შუასაუკუნოებრივი ხელნაწერი წიგნების სპეციფიკის სრულყოფილად ასახვისთვის დღეს უაღრესად აქტუალური ხდება ანალოგიური კონკრეტული და ადეკვატური ტერმინოლოგიის შემუშავება, რომელიც დაეფუძნება მრავალრიცხოვანი კონკრეტული შემთხვევების ანალიზსა და კლასიფიკაციას. ასეთი კვლევის ჩატარებამდე დროებით გამოვიყენებთ ტერმინს „სათაური“, მაგრამ, ამასთანავე, მხედველობის მიღმა არ დავტოვებთ ხელნაწერი წიგნის თავისებურებანი.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ სათაური განსხვავებული სპეციფიკით გამოირჩევა ნაბეჭდი და ხელნაწერი წიგნებში. როგორც წესი, ნაბეჭდი წიგნში იგი ნაწარმოების პირველ გამოცემასთან ერთად იქმნება და არ იცვლება, ხელნაწერი წიგნში კი უაღრესად ცვალებადია ისევე, როგორც, საზოგადოდ – ხელნაწერის ყველა შემადგენელი ელემენტი, მათ შორის, თვით მთავარი ტექსტიც. თანაც, ზოგჯერ სათაური უშუალოდ ხელნაწერის დამზადების კონტექსტს არის მისადაგებული. მეტიც, ცალკეულ შემთხვევებში დროთა განმავლობაში ნაწარმოების ადრეულ ნუსხებთან ერთად შექმნილი სათაურიც კი იცვლება. გარდა ამისა, შესაძლებელია, წიგნს იგი შედარებით გვიან, წიგნად მიმოქცევაში თხზულებ-

ბის შესვლიდან კარგა ხნის შემდეგ დაემატოს. პარატექსტური ელემენტების გადაღებისას გადამწერებმა, შესაძლებელია, კეთილსაიმედოდ გადმოიწერონ იგი ანტიგრაფიდან, ანდა, პირადი არჩევანის შესაბამისად ისე განაახლონ, რომ ჩვენ ყოველთვის ნათლად ვერ გავიაზროთ, თუ რა მიზანი ამოძრავებდა მათ. ამიტომ ერთმანეთისგან უნდა განვასხვავოთ პირველადი და მეორადი პარატექსტები. პირველადი პარატექსტი კონკრეტულ საგანმომცემლო პროექტს შეესატყვისება და უშუალოდ დაერთვის ძირითადი ტექსტის ეგზემპლარს. მეორადი მოგვიანებით იქმნება, რათა მკითხველსა და ტექსტს შორის კიდევ უფრო მჭიდრო კონტაქტი დამყარდეს და რამდენადაც შესაძლებელია, დაიხვეწოს წიგნის კონკრეტული ნიმუშის თავდაპირველ პარატექსტურ ელემენტთა ერთობლიობაც. მეტიც, შეიძლება, მეორადი პარატექსტები რამდენიმე შრედაც კი ჩამოყალიბდეს,² რაც ხელნაწერი წიგნის არაჩვეულებრივ დინამიზმზე მეტყველებს.

ჩვენს შემთხვევაში იმთავითვე აშკარაა, რომ სხვადასხვა ხელნაწერის მიხედვით სათაურის შინაარსი იცვლება, თანაც – უკიდურესად, რაც, სავარაუდოა, მიუთითებდეს იმაზე, რომ „ვარლაამისა და იოასაფის რომანის“ წიგნად მიმოქცევაში ჩაშვებისას პარატექსტად ჩამოყალიბებული სათაური კონკრეტულად ამა თუ იმ ხელნაწერის გადამწერის ხელთ არსებულ ინფორმაციას გვანვდის. ფაქტია, რომ ეს ინფორმაცია გამუდმებით იცვლება. ერთგან სათაური ბუნდოვნად მიგვანიშნებს ნაწარმოების წარმომავლობაზე, სხვაგან დამატებულია იმ პიროვნების სახელი, რომელმაც თხზულება მისი შექმნის მითითებული ადგილიდან ჩამოიტანა, სხვაგან მისი მთარგმნელის, ან ავტორის სახელიც კი მოიხსენიება. ეს საკითხი უკვე ტექსტოლოგიის სფეროს განეკუთვნება და მას მეცნიერები დღემდე ტექსტის გენეოლოგიური ხის დამდგენი იმავე ფილოლოგიური მეთოდით იკვლევენ, რითაც – უშუალოდ „რომანის“ ტექსტს, მაგრამ, უამრავი თვალსაზრისის შემუშავების მიუხედავად, საბოლოოდ ვერც ნაწარმოების წარმოშობის პრობლემა გადაიჭრა და ვერც – მისი ავტორის ვინაობისა.

ფ. დელგერმა (1891-1968) „რომანის“ ხელნაწერები მათ სათაურებში არსებული სხვაობის მიხედვით ხუთ (A-E) ჯგუფად დაყო და მიუთითა, რომ ერთსა და იმავე ჯგუფში გაერთიანებული ნუსხები რედაქციულად ერთსა და იმავე ტექსტებს შეიცავდა (დელგერი 1953: 11-15).³ გერმანელი ბიზანტინისტი მიერ სკრუპულოზური სიზუსტით შესრულებულ ანალიზს, ჩვენი აზრით, ის ნაკლი ახლავს, რომ სათაურთა ტიპების კლასიფიკაციისას მათ მიერ გადმოცემულ ინფორმაციაში იგი ერთმანეთისგან არ განასხვავებს ორ უმთავრეს ცნობას: ნაწარმოების აღმოსავლეთიდან ჩამომტანსა და მის ბერძნულად მთარგმნელზე. არადა, მათი ერთმანეთისგან გამიჯვნა შესაძლებელს ხდის, განვასხვავოთ პარატექსტის შემქმნელი გადამწერის ხელთ არსებული ორი სხვადასხვა სახის ინფორმაცია და, ამრიგად, ერთმანეთისგან გავმიჯნოთ თავად ნაწარმოების გავრცელების ისტორიის ორი სხვადასხვა მომენტიც. ამ ორ მონაცემს შორის უაღრესად მნიშვნელოვანი ურთიერთკავშირის საფუძველზე, ჩვენს ადრინდელ ნაშრომში შევიმუშავეთ ნაწარმოების სათაურების ახალი კლასიფიკაცია, რომელიც მკითხველისთვის მიწოდებული ინფორმაციის სპეციფიკას ემყარებოდა (შურღაია 2020: 921-926); (შურღაია 2024: 139-141). ქვემოთ მოგვყავს ამ სქემის გამარტივებული სტრუქტურა, სადაც აღარ მივუთითებთ უშუალოდ ხელნაწერებზე, რომლებშიც ეს ელემენტები არის წარმოდგენილი:

სქემა 1
„რომანის“ ჩამომტანი და ავტორი ხელნაწერების მიხედვით

ტიპი	ჩამომტანი	ავტორი
1.	იოანე საბანშიდელი	—
2.	იოანე სინელი (იგულისხ. საბანშიდელი) ⁴	— [იოანე სინელი] ⁵
3.	იოანე დამასკელი, საბანშიდელი ბერი	—
4.	—	იოანე ბერი
5.	—	იოანე ტაბენისიელი
6.	ლვთისმოსავნი მამანი	იოანე დამასკელი
7.	—	იოანე დამასკელი
8.	იოანე საბანშიდელი	ექვთიმე იბერიელი
9.	—	ექვთიმე იბერიელი
10.	—	—

„რომანის“ ჩამომტანთან დაკავშირებით, ხელნაწერები ოთხ ჯგუფად ერთიანდება. პირველში დასახელებულია იოანე საბანშიდელი, რომელიც ზოგჯერ შეცდომით „სინელად“ იწოდება; მეორეში იოანე საბანშიდელი იოანე დამასკელთან არის გაიგივებული; მესამე ამ მონაცემს არ შეიცავს; ხოლო მეოთხეში ზოგადად „ლვთისმოსავნი მამანი“ მოიხსენიებიან. ხელნაწერებში განსხვავებული მონაცემებია დაფიქსირებული არა მარტო თხზულების ჩამომტანის ვინაობის, არამედ – იმ ადგილის შესახებაც, სადაც იგი ამ პიროვნებამ მიიტანა.

ავტორის ვინაობის მიხედვით, ხელნაწერები ექვს ჯგუფად იყოფა. პირველში თხზულების ავტორი საერთოდ არ არის ნახსენები, მეორეში დასახელებულია იოანე ბერი, მესამეში – იოანე სინელი (როგორც ჩანს, საბანშიდელის ნაცვლად), მეოთხეში – იოანე ტაბენისიელი, მეხუთეში – იოანე დამასკელი, ხოლო მეექვსეში – ექვთიმე იბერიელი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში დამაჯერებლად არის ახსნილი, თუ როგორ იქცა აღმოსავლეთიდან თხზულების ჩამომტანი საბანშიდელი ბერი იოანე ჯერ „რომანის“ ავტორად, ხოლო შემდეგ – „რომანის“ ავტორ იოანე დამასკელად.⁶ საბანშიდელი ბერი იოანე, რომელსაც ნაწარმოები აღმოსავლეთიდან მოაქვს, ზოგიერთ ხელნაწერში საბანშიდელ იოანე დამასკელად გვევლინება (შურღაია 2020: 923) (შურღაია 2024: 140). ამ ნუსხათა გადაძწერები აშკარად იყენებენ, როგორც ჩანს, ანტიოქიის პატრიარქის, იოანე III-ის (996-1021) მიერ დაწერილ „წმინდა იოანე დამასკელის ცხოვრებაში“ (BHG 884, თ. 35) დაცულ ცნობას, რომლის თანახმადაც, იოანე დამასკელი ბერად აღიკვეცა და მღვდლად ეკურთხა იერუსალიმის მახლობლად მდებარე საბანშიდის მონასტერში (ლეკიენი 1864: 481-484); (ლედრიუ 2010: 13),⁸ მაგრამ მრავალ გადამწერს იმდენად ეპარება ეჭვი ამ მცდარ იდენტიფიკაციაში, რომ იოანეს ეპითეტი „დამასკელი“ გვიანდელ კოდექსებშიც კი გვერდების აშიებზეა მიწერილი (შურღაია 2020: 926); (შურღაია 2024: 142).

„რომანის“ ექვთიმე მთაწმიდლისადმი მიკუთვნება კვლავ რჩება უაღრესად პრობლემურ საკითხად.⁹ იგი ეფუძნება ორი ბერძნული და ერთი ლათინური ხელნაწერის სათაურებს. პირველი ბერძნული ხელნაწერი დაცულია ვენეციის წმინდა მარკოზის სახელობის ბიბლიოთეკაში gr. VII, 26 (coll. 1431) შიფრით (შემდგომში ყველგან: „Marc. gr. VII, 26“) და XI ს.-ით თარიღდება (მიონი 1960: 44); (მიონი 1985: 54),¹⁰ ხოლო მეორე – პარიზში, საფრანგეთის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში შიფრით gr. 1771 (შემდგომში ყველგან: „Par. gr. 1771“) და XV ს.-ით თარიღდება (ომონი 1888: 138); (ომონი 1896: 285).¹¹ ლათინური ხელნაწერი დაცულია ნეაპოლის ვიქტორ ემანუელ III-ის სახელობის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში შიფრით VIII.B.10 (შემდგომში ყველგან: „Neap. VIII.B.10“) და მეცნიერები მას XIV ს.-ით ათარიღებენ (პონსელე 1911: 173).¹² მათში ვკითხულობთ:

სქემა 2

ექვთიმე იბერიელი „რომანის“ ბერძნული და ლათინური ხელნაწერების მიხედვით

Marc. gr. VII, 26	Neap. VIII.B.10	Par. gr. 1771
[Ἱστορία ψυχωφελῆς] ἐκ τῆς ἐνδοτέρας τῶν Αἰθιοπῶν χώρας πρὸς τὴν ἀ]γ[ι]αν πόλιν μετενεχθεῖς [sic!] διὰ ἰω (ἄ ν ν ο υ) μοναχοῦ μονῆς τοῦ ἁγίου Σάβα [pro Σάββα], [μεταφρα]σθῆσα [pro μεταφρασθεῖσα] δὲ ἀπὸ τῆς Ἰβήρων πρὸς τὴν Ἑλλάδα [sic!] γλῶσσαν ὑπὲρ Εὐ θ υ μ ι ο υ ἄνδρὸς τιμίου καὶ εὐσεβοῦς τοῦ λεγομένου Ἡ β η ρ ο ς [pro Ἰ β η ρ ο ς]. ამბავი სულისმარგებელი, ეთიოპიელთა ქვეყნის შუაგულიდან წმიდა ქალაქში ი ო ა ნ ე ს , საბაწმიდის მონასტრის ბერის ხელით მოტანილი, შემდეგ იბერიელთა [ენიდან] ბერძნულ ენაზე თარგმნილი ე ქ ვ თ ი მ ე ს გან, ღვთისმოსავი და მორწმუნე კაცისაგან, ი ბ ე რ ი ე ლ ა დ წოდებულისაგან.	Hystoria Barlae et Iosaphat de int(e)riori Ethiopia [pro Aethiopia] deducta p(er) I o h (a n n) e m ven(er)- abile(m) monachu(m) ma(n)- ist(er)ii [sic!] s(an)cti Sabe [pro Sabae] i(n) Helia(m) urbe(m) et t(ra)nsolata i(n) eolico p(er) E u f i n i u (m) [pro E u f i m i u m] s(an)c(t)um virum. ამბავი ვარლამისა და იოსაფისა, ეთიოპიის შუაგულიდან ი ო ა ნ ე ს , საბაწმიდის მონასტრის ნეტარი ბერის მიერ იერუსალიმში მოტანილი და ბერძნულად თარგმნილი ე ქ ვ თ ი მ ე ს , წმინდა კაცის მიეჰ.	Λόγοι ψυχωφελῆς [pro ψυχωφελῆς] μετενεχθεῖσαι ἀπὸ τῆς τῶν Εθιοπῶν [pro Αἰθιοπῶν] ἐσωτέρας [pro ἐσωτέρας] χώ[ρ]ας εἰς [pro εἰς] τὴν Ῥωμαίων [pro Ῥωμαίων] γῆν [pro γῆν] καὶ [pro καὶ] μεταβληθῆσαι [pro μεταβληθεῖσαι] ἀπὸ [pro ἀπὸ] τῆς τ(ῶ)ν Εθιοπῶν [pro Αἰθιοπῶν] διαλέκτου ἐπὶ [pro ἐπὶ] τὴν ἐλλη νίδα [pro ἐλληνίδα] γλῶσσαν [pro γλῶσσαν] παρὰ Εὐ θ η μ ι ο υ [pro Εὐ θ υ μ ι ο υ] τοῦ ἁγιοτάτου [pro ἁγιοτάτου] μοναχοῦ τοῦ ἡ β ὺ ρ ο ς [pro Ἰ β η ρ ο ς] τοῦ καὶ [pro καὶ] γεγανότος κα θηγητοῦ τῆς [pro τῆς] Μεγάλης λάβρας [pro λαύρας] τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου [pro Ἀθανασίου] τοῦ Ἀγίου [pro Ἀγίου] ᾠρους [pro ὄρους]. თქუმულნი სულისმარგებელნი, ეთიოპიელთა ქვეყნის შუაგულიდან რომაელთა მინა-წყალზე მოტანილნი და გადათარგმნილნი ეთიოპიელთა დიალექტიდან ბერძნულ ენაზე ე ქ ვ თ ი მ ე ს , უწმინდესი ი ბ ე რ ი ე ლ ი ბერის მიეჰ, რომელიც წმიდა მთაზე, აგრეთვე, წმინდა ათანასეს დიდი ლავრის წინამძღვარიც გახდა.

ხელნაწერთა აბსოლუტურ უმცირესობაში მოცემული ეს ინფორმაცია მეცნიერთა შორის საგანგებო კამათის თემად იქცა. საკვლევი სათაური მიუთითებს იმ ენას და, შესაბამისად, ლიტერატურულ გარემოს, სადაც უნდა შემუშავებულიყო ნაწარმოების ბერძნული თარგმანი და, ამდენად, თავად მთარგმნელზეც მიგვანიშნებს. მაშასადამე, იგი არის ყველაზე სრული სათაური, რომელიც ნათლად განასხვავებს მოთხრობის ჩამომტანს მისი მთარგმნელისგან და ასახელებს ამ ლიტერატურულ პროცესში ჩართულ ენებს. ამის გამო მეცნიერებმა იგი მიიჩნიეს სათაურის თავდაპირველ ფორმად, საიდანაც გვიანდელმა გადამწერებმა, მკვლევართა აზრით, ექვთიმეს ხსენება ამოიღეს (დევო 1957: 90-94); (გრეგუარი 1963: 423-424); (ყაუხჩიშვილი 1963: 229).¹⁴ დიდი ქართველი მწერალი და სწავლული, ექვთიმე მთაწმიდელი (დაახლ. 955-1028), როგორც ცნობილია, 1005-1019 წლებში იყო ათონის ივირონის მონასტრის წინამძღვარი და, აგრეთვე, წმინდა ათანასეს დიდი ლავრის მოძღვარი (καθηγητής).¹⁵ ეს სახელო, რომელიც ათონის ამ უმთავრესი მონასტრის გამგებლობაში მას გადამწყვეტი ხმის უფლებას აძლევდა, ექვთიმემ გარდაცვალებამდე შეინარჩუნა მას შემდეგაც კი, რაც იგი ივირონის წინამძღვრობიდან გადადგა.¹⁶

ამდენად, საკვლევი სათაური ერთიანად გვამცნობს მოვლენათა მთელ რიგს, რომელთაგან ზოგიერთი სტრიქონებს შორის იგულისხმება. მაგალითად, განცხადება იმის შესახებ, რომ ტექსტი ჩამოტანილია აღმოსავლეთიდან (ეთიოპიიდან) და თარგმნილია ექვთიმე იბერიელის მიერ ქართულიდან ბერძნულად, უცილობლად იმასაც გვაფიქრებინებს, რომ ეთიოპიიდან წამოღებულმა ტექსტმა ქართულ გარემოში შეაღწია, სადაც იგი ითარგმნა, ხოლო შემდეგ ეს თარგმანი მიიტანეს მონასტერში, რომელიც აშკარად ბერძნულენოვანი იყო და იგი აქ ბერძნულად გადაიღეს.¹⁷ უშუალოდ ნაწარმოების ტექსტი კონკრეტულად ამ ცნობებს არ გვანჯდის, რაც იმას ნიშნავს, რომ რედაქტორს, ვინც „ვარლაამისა და იოასაფის რომანს“ წიგნის ფორმა მისცა და პარატექსტი დაურთო, ხელთ დამატებითი საინფორმაციო წყარო უნდა ჰქონოდა.

ჩვენთვის უცნობია, რა საბუთებით სარგებლობდა იგი, თუმცა, ცნობილია ორი წყარო, რომლებიც ექვთიმე მთაწმიდელს ბალაჰვარისა და იოდასაფის ლეგენდის ბერძნულ ენაზე მთარგმნელად აცხადებს. კერძოდ, 1042-1045 წლებს შორის (კეკელიძე 1980: 188) დაწერილ „წმინდა იოანესა და ექვთიმეს ცხოვრებაში“ გიორგი მთაწმიდელი (1009-1065) მოწმობს, რომ ექვთიმემ ქართულიდან ბერძნულად თარგმნა „ბალაჰვარი“ (აბულაძე 1967: 41),¹⁸ ხოლო იოანე მთაწმიდელის (დაახლ. 920-1005) ე.წ. „ანდერძში“, რომელმაც ჩვენამდე 1048 წელს გადაწერილი¹⁹ ნუსხით (ქუთაისი, ნიკო ბერძენიშვილის სახელობის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმი, ხელნაწერთა განყოფილება, № 20) მოაღწია, მისი ძის, ექვთიმეს მიერ თარგმნილ ნაწარმოებებს შორის დასახელებულია „თარგმანებაჲ ბალაჰვარისი“ (ნიკოლაძე 1953: 96). ამ ცნობას ეხმიანება მესამე თხზულება: როგორც ჩანს, 1028-1029 წლებში დაწერილი (აბულაძე 1968: 96) ექვთიმე მთაწმიდელის სვინაქსარული „ცხოვრება“, რომელშიც ბასილი მთაწმიდელი აცხადებს, რომ ექვთიმემ ქართულიდან ბერძნულად რამდენიმე თხზულება თარგმნა (აბულაძე 1968: 333); (მეტრეველი 1996: 138).²⁰ როგორც ვხედავთ, ეს ცნობები ვრცელდებოდა XI საუკუნეში, ანუ ზუსტად იმ დროს, რომლითაც ვენეციურ Marc. gr. VII, 26 ხელნაწერს ათარიღებენ.²¹

ეს საფუძველს გვაძლევს, ვივარაუდოთ, რომ Marc. gr. VII, 26 ნუსხის სათაური უნდა ასახავდეს პირველად პარატექსტს, რომელიც მომზადდა „რომანის“ თარგმნის და, ამდენად, წიგნად მიმოქცევაში მისი ჩაშვების ახლო ხანებში. ეს სულაც არ ნიშნავს იმას, თითქოს, სხვა სათაურებიდან ექვთიმეს სახელი განზრახ ამოიღეს. გამორიცხული არ არის, განსხვავებული შინაარსის სათაურები სხვადასხვა საგამომცემლო პროექტის ფარგლებში შემუშავებულიყო და მათ რედაქტორებს ხელი ურთიერთგანსხვავებულ და, რაც მთავარია, აშკარად შეზღუდულ ინფორმაციაზე მისწვდომოდათ.

ამის გამო უთუოდ უნდა განვასხვავოთ ერთმანეთისგან სათაურში მოხსენიებული ორი პიროვნება: თხზულების ჩამომტანი და მისი მთარგმნელი. სავსებით შესაძლებელია, ზოგიერთ გადამწერ-რედაქტორს მხოლოდ თხზულების ჩამომტანის ვინაობა სცოდნოდა, ხოლო უშუალოდ თხზულებიდან ადვილად დაესკვნა, რომ იგი იყო „ამბავი სულისმარგებელი“. ამდენად, გადამწერ-რედაქტორებმა მკითხველს მხოლოდ მათ ხელთ არსებული ინფორმაცია მიაწოდეს: ურჩიეს, წაეკითხათ ეს ფრიად სულისმარგებელი თხზულება და ზოგადად მიუთითეს მის ეგზოტიკურ წარმომავლობაზე. შესაძლოა, სწორედ ნაწარმოების აშკარად მაღალმა სულიერმა ღირებულებამ შთააგონა ზოგიერთ რედაქტორს, რომ „რომანის“ ჩამომტანი, ეს ყველასათვის უცნობი იოანე, სინამდვილეში, უთუოდ, საყოველთაოდ აღიარებული ავტორიტეტი, მწერალი და მოაზროვნე, იოანე დამასკელი უნდა ყოფილიყო.

ჩვენს ადრინდელ გამოკვლევაში გამოვთქვით და დავასაბუთეთ ახალი მოსაზრება თხზულების სათაურის ვარიანტების შესახებ. კერძოდ, უძველესად მივიჩნიეთ ის სათაური, რომელიც მიუთითებს თხზულების როგორც ჩამომტანზე, ისე – მთარგმნელზე და ამ ცნობების შემცველ, ჩვენამდე მოღწეულ ორად ორ – Marc. gr. VII, 26-სა და Par. gr. 1771 ნუსხებს შორის განსხვავება იმით ავხსენით, რომ შესაძლებელია, „რომანის“ ხელნაწერთა გადანუსხვის უადრეს ეტაპზევე დაზიანებულიყო ადგილი, სადაც ექვთიმეს სახელის წინ, როგორც ჩანს, „πᾶρ“ წინდებული ეწერა: შესაძლებელია, პერგამენტი წახდენილიყო, გახვრეტილიყო, გაცრეცილიყო, გაშავებულიყო, ან ნაწერი გადაშლილიყო და სხვ. ჩვენი აზრით, Marc. gr. VII, 26 ნუსხის გადამწერი მის ანტიგრაფში არსებული წუნის გამოსწორებას იმით შეეცადა, რომ დაზიანებული იკითხვისი გაიზარა, როგორც „πᾶρ Εὐθυμίου“, ანუ „ექვთიმესთვის“, რითაც ექვთიმე თარგმანის დამკვეთად მიიჩნია, ხოლო Par. gr. 1771 ნუსხის გადამწერმა იგი გაშიფრა, როგორც „παρὰ Εὐθυμίου“, ანუ „ექვთიმეს მიერ“, რითაც თარგმანი ექვთიმეს მიერ შესრულებულად მიიჩნია. დაბოლოს, ხელნაწერი ტრადიციის მესამე განსხვავებულმა შტომ პრობლემა იმით გადაჭრა, რომ თხზულების რედაქტორ-გადამწერებმა სათაურიდან საერთოდ ამოიღეს ექვთიმეს ხსენება (შურღაია 2020: 946-948) (შურღაია 2024: 154-155).

ჩვენს მითითებულ ნაშრომში „πᾶρ“ და „παρὰ“ თანდებულებთან დაკავშირებული მსჯელობის ამ ფილოლოგიურ საბუთებს წინამდებარე გამოკვლევა ახალი მეთოდოლოგიური ელემენტით ამდიდრებს. კერძოდ, როგორც ზემოთ აღინიშნა, სრული სათაური, შეიძლება, იყოს პირველადი პარატექსტი, ხოლო ის, რომელიც მხოლოდ თხზულების ჩამომტანს ახსენებს – სხვა სარედაქციო პროექტის ფარგლებში და, თანაც, პირველადისგან არცთუ მაინცდამაინც დიდი ხნის შემდეგ შემუშავებული პარატექსტი, რადგანაც, მაგალითად, ელესკორიალში, სამეფო ბიბლიოთეკაში T.III.3 (= cod. gr. 163) შიფრით დაცული ხელნაწერი, რომელიც ამ მოკლე პარატექსტს შეიცავს, დათარიღებულია 1057 წლით (რევილია 1936: 509). სხვაგვარად რომ ვთქვათ, „ვარლაამისა და იოასაფის რომანის“ თავში დართული სათაურები, შესაძლებელია, სხვადასხვა წარმოშობისა იყოს, ხოლო Marc. gr. VII, 26 და Par. gr. 1771 ნუსხათა სათაურებში დაფიქსირებულ „πᾶρ“ და „παρὰ“ იკითხვისებს შორის განსხვავება ერთი და იმავე ხელნაწერი ტრადიციიდან მომდინარეობდეს და თხზულების წიგნად მიმოქცევაში ჩაშვების უადრეს ეტაპზევე გაჩენილ ტექნიკურ ხარვეზს უკავშირდებოდეს. „რომანის“ ხელნაწერი ტრადიციის განშტოებისადმი კუთვნილ ერთ-ერთ ნუსხაში, შესაძლებელია, ერთ-ერთ გადამწერს დამატებით დაეკონკრეტებინა, რომ ზემოაღნიშნული ექვთიმე წმინდა ათანასეს დიდი ლავრის „ἐπίτροπος“, ანუ ზედამხედველი, განმგებელიც იყო.

პარატექსტულ საშუალებათა შემდგომი ანალიზი, ცხადია, უნდა დაეფუძნოს თხზულების პროლოგისა და ეპილოგის შინაარსის და, რაც მთავარია, მათი გრაფიკული გადმოცემისაა შემუშავებული სხვადასხვა ხერხების (განსხვავებული დამწერლობების, ბოლოკაზმულობათა, სხვადასხვა სახის ორნამენტების) შესწავლას არა მხოლოდ ბერძნულ, არამედ – ყველა აღმოსავლურ ტრადიციაში.

ამრიგად, „ვარლაამისა და იოასაფის რომანის“ ნუსხათა უმეტესობაში მოტანილ სათაურთა ანალიზში პარატექსტის შესახებ ჟ. ჟენეტისეული თეორიის გამოყენება საშუალებას გვაძლევს, ნაწარმოების ავტორის შესახებ დიდი ხნის წინათ დაწყებული მეცნიერული კამათი ახალ პერსპექტივაში განვიხილოთ. ჩვენს ადრინდელ გამოკვლევაში ფილოლოგიური მეთოდის მომარჯვებით საკვლევ სათაურთა შორის დადგენილი სამი ტიპოლოგიური განსხვავება, ისევე, როგორც ამ ტიპებს შიგნით წარმოქმნილი შემდგომი ტიპოლოგიური განშტოებანი, დღეს შეიძლება, შევაფასოთ, როგორც სხვადასხვა გადამწერის ან რედაქტორის ჩარევის შედეგი, ანუ პარატექსტი, რომელიც ეფუძნება რედაქტორის ხელთ არსებულ ინფორმაციას და მიზნად ისახავს, რაც შეიძლება, უკეთ მოამზადოს მკითხველი ბალაჰვარისა და იოდასაფის სულისმარგებელი ამბის მისაღებად და აღსაქმელად.

შენიშვნები

- * წინამდებარე გამოკვლევა მომზადდა შოთა რუსთაველის სახელობის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ცენტრის (SRNSFG) მიერ ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში დაფინანსებული პროექტის, „ვარლაამისა და იოასაფის ისტორიის ქართულ და ბერძნულ რედაქციათა ურთიერთმიმართება“ (FR-21-2001) ფარგლებში. მისი ძირითადი დებულებები წარმოდგენილ იქნა კორნელი კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრის მიერ 2023 წლის 28-30 ივნისს ილია ჭავჭავაძის სახელობის საქართველოს პარლამენტის ეროვნულ ბიბლიოთეკაში გამართულ საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციაზე „ქართული ხელნაწერი მემკვიდრეობა II“, რომლის მასალები არ გამოქვეყნებულა. ბალაჰვარისა და იოდასაფის ლეგენდის სხვადასხვანოვან ვარიანტებს ერთიანად „ლეგენდას“, ან „მაკროტექსტს“ ვუწოდებთ, ხოლო მათ ერთობლიობას ერთ რომელიმე ენაზე – „ვერსიას“. თავის მხრივ, უშუალოდ ვერსიაში გამოვყოფთ სხვადასხვა, მაგ., ვრცელსა და მოკლე რედაქციას. ვერსიათა ერთობლიობას ვუწოდებთ „ლეგენდას“, ან – „მაკროტექსტს“. არაბული ვერსია მოიხსენიება, როგორც „ბილაჰვარისა და ბუდასაფის წიგნი“, ქართული – როგორც „ბალაჰვარიანი“, ხოლო ბერძნული – „ვარლაამისა და იოასაფის რომანი“, ან, უბრალოდ, „რომანი“. თუ დამოწმებულ ტექსტთა მთარგმნელებს საგანგებოდ არ ვუთითებთ, თარგმანი ყველგან ჩვენია.
- ¹ საკითხის თეორიული მხარის ანალიზის შესახებ იხ. (ფიორეტი 2015: 179-202).
- ² იხ., მაგალითად, (ლომაჯისტრო 2012: 194-197); (შურღაია 2020: 945-946); (შურღაია 2024: 153-154).
- ³ ფ. დელგერის კლასიფიკაციის შესახებ ვრცლად იხ. (შურღაია 2020: 918-920); (შურღაია 2024: 137-138).
- ⁴ კურიოზია, რომ ოქსფორდში, მარიამ მაგდალინელის სახელობის კოლეჯში დაცულ, 1064 წლის თარიღიან ხელნაწერში (Oxford, Magdalen College, gr. 4) იოანე სინელის ნაცვლად საბანშიდელი ბერი, ვარლაამი (Βαρλαάμ) მოიხსენიება. იხ. (დელგერი 1953: 12).
- ⁵ ათ ხელნაწერში სათაურის თავზე, ან ხელნაწერის აშიაზე მინაწერის სახით იოანე სინელის სახელი მოტანილია ნათესაობითი ბრუნვის ფორმით – თუმცა, ეპითეტი „Σιναιτου“ ხშირად დამახინჯებულია, როგორც „Συναίτου“ – და მასში აშკარად იგულისხმება „რომანის“ ავტორი; იხ. (შურღაია 2020: 922-923); (შურღაია 2024: 140). ამ ხელნაწერთა სათაურებში ნაწარმოების ჩამომტანადაც იგივე იოანე სინელი გვევლინება. გამონაკლისია სალამანკას სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბიბლიოთეკაში დაცული, XVI საუკუნით დათარიღებული № 2719 კოდექსი (ყოფილი მადრიდი, სამეფო სასახლის ბიბლიოთეკა, ხელნ. VII.G.4), სადაც ხელნაწერის ჩამომტანად მოიხსენიება იოანე ბერი, რომლის მონასტრის მითითება, როგორც ჩანს, გადამწერს გამორჩა (ფოლკი 2009: 433), თუმცა, კონტექსტიდან ნათელია, რომ აქ სინის მთის სავანე მოიხსენიება.
- ⁶ საკითხის შესახებ ბიბლიოგრაფიისათვის იხ. (ხინთიბიძე 1989: 198-221); (ხინთიბიძე 1996: 193-216); (შურღაია 2019: 572).

- ⁷ ამ საკითხის შესახებ იხ. (კონტუმა 2010: 127-147).
- ⁸ როგორც ჩანს, ეს ცნობა სინამდვილეს არ უნდა შეესაბამებოდეს; იხ. (ლედრიუ 2010: 13, 30); (კონტუმა 2015: 2, 28-30).
- ⁹ იხ., მაგალითად, (შურღაია 2019: 564, 586-591).
- ¹⁰ მიუხედავად იმისა, რომ XI საუკუნით ხელნაწერის დათარიღებას მყარი საფუძველი აქვს, უკანასკნელ ხანებში იგი სადავო გახდა. ბ. ლ. ფონკიჩმა (1938-2021) თავდაპირველად ივარაუდა, რომ კოდექსის მომზადებისას თავისუფალი დატოვეს დასაწყისში ადგილი, სადაც XV საუკუნეში საკვლევი სათაური ჩაუმატეს (ფონკიჩი 1977: 212), ხოლო მოგვიანებით მკვლევარმა განაცხადა, რომ ეს ადგილი თავისუფალი კი არ დაუტოვებიათ, არამედ აქ განთავსებული ტექსტი XV საუკუნეში გადაუშლიათ, ან ამოუფხეკიათ და ზედ საკვლევი სათაური გადაუწერიათ (ფონკიჩი 1979: 160). რ. ფოლკი დაეთანხმა ამ მოსაზრებას. მან მიიჩნია, რომ სათაურის ხელწერა ძალიან ჰგავდა 1437-1441 წლებში კიევისა და სრულიად რუსეთის ცნობილი მიტროპოლიტის, ისიდორეს ხელს და იგი მიაკუთვნა მღვდელ-მონაზონ იოვაკიმეს, რომელმაც XV საუკუნეში Marc. gr. VII, 26 კოდექსი გაასწორა და გამოსაცემად მოამზადა (ფოლკი 2009: 479-480). ეს მიმზიდველი ჰიპოთეზა დამატებლად არ მიგვაჩნია, უპირველეს ყოვლისა, იმის გამო, რომ ვერც ე. მიონი (1911-1991) და ვერც ჩვენ საკვლევ ადგილას ვერ ვპოულობთ ტექსტის გადაშლის, ან ამოფხეკის კვალს. ხელნაწერისა და მისი სათაურის ხელახალი დათარიღება ვერაფრით შეცვლის წინამდებარე გამოკვლევის მეთოდოლოგიურ საფუძვლებსა და შედეგებს, მაგრამ პრინციპულად არ ვეთანხმებით არც სათაურის ხელახალ დათარიღებას XV საუკუნით და არც უშუალოდ Marc. gr. VII, 26 კოდექსისას – XII-XIII საუკუნეებით, როგორც ეს რ. ფოლკმა უკანასკნელ დროს ივარაუდა (ფოლკი 2009: 476). ამ საკითხზე ჩვენ უკვე ვიმსჯელეთ (შურღაია 2019: 575-577), მაგრამ მას კიდევ ერთხელ დავუბრუნდებით Marc. gr. VII, 26 კოდექსის დათარიღებისადმი საგანგებოდ მიძღვნილ გამოკვლევაში.
- ¹¹ შდრ. (ფონკიჩი 1977: 212), რომელიც ხელნაწერს XIV საუკუნის მეორე ნახევრით ათარიღებს.
- ¹² შდრ. (კრუში, ლევისონი 1920: 630) და მათ კვალზე (პოლარდი 2010: 292).
- ¹³ როგორც პ. დევო შენიშნავდა (დევო 1957: 91), ხელნაწერებში აშკარად არის დაფიქსირებული ეს სახელი, მაგრამ მრავალ მეცნიერს იგი მხედველობიდან გამორჩა. მაგალითად, იხ. (პონსელე 1911: 176); (პეეტერსი 1931: 281); (ვოლფი 1939: 134); (ნუცუბიძე 1956: 77-78, შენ. 3).
- ¹⁴ ანალოგიური აზრისაა, აგრეთვე, (ნუცუბიძე 1956: 56-57).
- ¹⁵ ექვთიმე მთაწმიდლისა და მისი ლიტერატურული მემკვიდრეობის შესახებ იხ. (კეკელიძე 1980: 184-213); (მენაბდე 1980: 194-200); (მეტრეველი 1996).
- ¹⁶ ბიბლიოგრაფიისათვის იხ. (შურღაია 2019: 589-591); (შურღაია 2020: 948); (შურღაია 2024: 155-156).
- ¹⁷ ჩვენ დეტალურად გავაანალიზეთ საკვლევ სათაურებთან დაკავშირებული ტექსტოლოგიური საკითხები, კრიტიკულად შევაფასეთ მათ შესახებ გამოთქმული ყველა მეცნიერული თვალსაზრისი და დავასაბუთეთ ახლებური მოსაზრება „რომანის“ ბერძნული თარგმანის ექვთიმესთვის მიკუთვნების სასარგებლოდ; იხ. (შურღაია 2020: 931-949); (შურღაია 2024: 145-156).
- ¹⁸ არანაკლებ მნიშვნელოვანია ისიც, რომ „ცხოვრების“ უძველესი ნუსხა – თბილისში, კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში A-558 შიფრით დაცული ხელნაწერი 1074 წელს არის გადაწერილი; იხ. (აბულაძე 1973: 363-364).
- ¹⁹ მიუხედავად იმისა, რომ ნუსხაში დაფიქსირებულია მისი გადაწერის დრო: 1048 წელი (ნიკოლაძე 1953: 95, 99), ზოგიერთი მეცნიერი ამ თარიღად 1047 წელს მიუთითებს. მაგალითად, იხ. (პეეტერსი 1931: 285-286, 303); (კეკელიძე 1980: 188).
- ²⁰ ზემოაღნიშნულ ორ ცხოვრებაში ამ ცნობის გაჩენის შესახებ განსხვავებული თვალსაზრისისთვის იხ. (მეტრეველი 1987: 252-253); (შურღაია 2009: 182-183).
- ²¹ იხ. ზემოთ, გვ. 177, სქ. 10.

დამონებანი

- აბულაძე 1967:** ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ტ. II (XI-XV სს.), ი. აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბილისი, მეცნიერება.
- აბულაძე 1968:** ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ტ. IV, სვინაქსარული რედაქციები (XI-XVIII სს.), გამოსაცემად მოამზადა და გამოკვლევა დაურთო ე. გაბიძაშვილმა, ი. აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბილისი, მეცნიერება.
- აბულაძე 1973:** ი. აბულაძე. ქართული წერის ნიმუშები, პალეოგრაფიული ალბომი, მოამზადა ც. ჭანკიევმა, თბილისი, მეცნიერება.
- გრეგუარი 1963:** H. Grégoire. Le monastère d'Ivireon et le rôle des géorgiens du Mont Athos, *Ἑπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, ტ. XXXII, Ἀθήναι, Ἑταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν, 420-426.
- დევო 1957:** P. Devos. Les origines du Barlaam et Ioasaph grec, À propos de la thèse nouvelle de M. Nucubidze, *Analecta Bollandiana*, ტ. LXXV, Bruxelles, Société des Bollandistes, 83-104.
- დელგერი 1953:** F. Dölger. *Der griechische Barlaam-Roman ein Werk des H. Johannes von Damaskos*, Ettal, Buch-Kunstverlag (Studia patristica et byzantina, 1).
- ვოლფი 1939:** R. L. Wolff. Barlaam and Ioasaph, *Harvard Theological Review*, ტ. XXXII, Cambridge (Massachusetts, USA), Cambridge University Press, 131-139.
- კეკელიძე 1980:** კ. კეკელიძე. ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბილისი, მეცნიერება.
- კონტუმა 2010:** V. Kontouma. Jean III d'Antioche (996-1021) et la Vie de Jean Damascène (BHG 884), *Revue des études byzantines*, ტ. LXVIII, Paris, Peeters Publishers, 127-147.
- კონტუმა 2015:** V. Kontouma. *John of Damascus: New studies on his life and works*, Farnham, Ashgate Variorum (Collected studies; CS1053).
- კრუში, ლევისონი 1920:** *Passiones vitaeque sanctorum aevi Merovingici cum supplemento et appendice*, ediderunt B. Krusch et W. Levison, Hannoverae et Lipsiae, Impensis bibliopolii Hahniani.
- ლედრიუ 2010:** Jean Damascene. *La foi orthodoxe*, texte critique de l'édition B. Kotter (PTS 12), introduction, traduction et notes par P. Ledrux, avec la collaboration de V. Kontouma-Conticello et G.-M. de Durand, Paris, Les éditions du Cerf (Sources chrétiennes, 535).
- ლეკიენი 1864:** Sancti patris nostri Joannis Damasceni, monachi et presbyteri Hierosolymitani *Opera omnia quae extant, et ejus nomine circumferuntur* ex variis editionibus et codicibus manu exaratis, gallicis, italicis et anglicis, collecta, recensita, latine versa, atque annotationibus illustrata, cum praevis dissertationibus et copiosis indicibus opera et studio P. M. Lequien, accurante et denuo recognoscente J.-P. Migne, ტ. I, Paris (Patrologia Graeca, 94).
- ლომაჯისტრო 2012:** B. Lomagistro. Le versioni paleo-ceche del *Secretum secretorum* pseudo-aristotelico, *Orientalia Christiana Periodica*, ტ. LXXVIII, Roma, Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, 179-201.
- მენაბდე 1980:** ლ. მენაბდე. ძველი ქართული მწერლობის კერები, ტ. II, თბილისი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- მეტრეველი 1987:** H. Métrévélí. Du nouveau sur l'Hymne de Ioasaph, *Le Muséon*, ტ. C, Leuven, Peeters Publishers, 251-258.
- მეტრეველი 1996:** ე. მეტრეველი. ნარკვევები ათონის კულტურულ-საგანმანათლებლო კერის ისტორიიდან, თბილისი, ნეკერი.
- მიონი 1960:** E. Mioni. *Bibliothecae divi Marci Venetiarum codices graeci manuscripti*, ტ. II, *Codices qui in sextam, septimam atque octavam includuntur continens*, Roma, Istituto poligrafico dello Stato (Indici e cataloghi, Nuova serie, 6).
- მიონი 1985:** E. Mioni. *Bibliothecae divi Marci Venetiarum Codices graeci manuscripti, Indices omnium codicum graecorum, Praefatio, Supplementa, Addenda*, Roma, Istituto poligrafico e zecca dello Stato (Indici e cataloghi, Nuova serie, 6).

- ნიკოლაძე 1953:** [ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის] ხელნაწერთა აღწერილობა, შედგენილია და დასაბუთდად მომზადებული ე. ნიკოლაძის მიერ, ტ. I, თბილისი, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.
- ნუცუბიძე 1956:** Ш. Нуцубидзе. *К происхождению греческого романа Варлаам и Иоасаф*, Тбилиси, Издательство Академии Наук Грузинской ССР.
- ომონი 1888:** H. Omont. *Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque nationale*, ტ. II, *Ancien fonds grec: droit, histoire, sciences*, Paris, Alphonse Picard, Libraire.
- ომონი 1896:** *Catalogus codicum hagiographicorum Graecorum Bibliothecae Nationalis Parisiensis*, ediderunt hagiographi Bollandiani et H. Omont, Bruxellis, Apud editores.
- პეტერსი 1931:** P. Peeters. La première traduction latine de Barlaam et Joasaph et son original grec, *Analecta Bollandiana*, ტ. XLIX, Bruxelles: Société des Bollandistes, 276-312.
- პოლარდი 2010:** R. Matth. Pollard. Nonantola and Reichenau, A new manuscript of Heito's *Visio Wettini* and the foundations for a new critical edition, *Revue bénédictine*, ტ. CXX, Abbaye de Maredsous, Brepols, 243-294.
- პონსელე 1911:** A. Poncelet. *Catalogus codicum hagiographicorum latinorum bibliothecarum Neapolitanarum*, *Analecta Bollandiana*, ტ. XXX, Bruxelles, Société des Bollandistes, 137-251.
- ჟენეტი 1982:** G. Genette. *Palimpsestes: La littérature au second degré*, Paris, éditions du Seuil.
- ჟენეტი 1987:** G. Genette. *Seuils*, Paris, éditions du Seuil (Poétique).
- რევილია 1936:** P. A. Revilla. *Catálogo de los códices Griegos de la biblioteca de El Escorial*, ტ. I, Madrid, Imprenta Helénica.
- ფიორეტი 2015:** P. Fioretti. Sul paratesto nel libro manoscritto (con qualche riflessione sui titoli in età antica), *Nel segno del testo: Edizioni, materiali e studi per Oronzo Pecere*, a cura di L. del Corso, F. de Vivo, A. Stramaglia, Firenze: edizioni Gonnelli (Papyrologica Florentina, 44), 179-202.
- ფოლკი 2006:** *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, besorgt von B. Kotter, ტ. VI:2, *Historia animae utilis de Barlaam et Ioasaph (spuria)*, Text und zehn Appendices besorgt von R. Volk, Berlin-New-York, Walter De Gruyter (Patristische Texte und Studien, 60).
- ფოლკი 2009:** *Die Schriften des Johannes von Damaskos*, besorgt von B. Kotter, ტ. VI:1, *Historia animae utilis de Barlaam et Ioasaph (spuria)*, Einführung von R. Volk, Berlin-New-York, Walter De Gruyter (Patristische Texte und Studien, 61).
- ფონკიჩი 1977:** Б. Л. Фонкич. О датировке Венецианского (cod. Marcianus gr. VII, 26) и парижского (cod. Parisinus gr. 1771) списков греческой версии Варлаама и Иоасафа, *Византийские очерки*, Труды советских ученых к XV международному конгрессу византистов, Москва, Наука, 210-215.
- ფონკიჩი 1979:** B. Fonkitch. Notes paléographiques sur les manuscrits grecs des bibliothèques italiennes (πίν. Α'-ΚΓ'), *Thesaurismata*, ტ. XVI, Venezia, Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών στη Βενετία, 153-169.
- ყაუხჩიშვილი 1963:** ს. ყაუხჩიშვილი. *ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია*, თბილისი, ცოდნა.
- შურღაია 2009:** *Biobibliografia di Elene Met'reveli (1917-2003)* [=] *ელენე მეტრეველი (1917-2003). ბიობიბლიოგრაფია*, a cura di G. Shurgaia [=] შეადგინა გ. შურღაიამ, Roma, Edizioni Studium (Eurasistica, 80).
- შურღაია 2019:** G. Shurgaia. Sull'autore della *Vita Barlaam et Ioasaph* (CPG 8120), *Studium*, ტ. CXV, Roma, Edizioni Studium, 562-599.
- შურღაია 2020:** G. Shurgaia. L'edificante storia di Barlaam e Ioasaph: ὑπὸ, παρὰ oppure ὑπὲρ Εὐθυμίου?, *Iranian Studies in Honour of Adriano V. Rossi*, edited by S. Badalkhan, G. P. Basello and M. De Chiara, Napoli, Università degli Studi di Napoli "L'Orientale" (Series Minor, 87), 917-953.

- შურგაია 2024:** გ. შურგაია. „ვარლაამისა და იოასაფის რომანის“ ე.წ. „ლემის“ ახლებური გაგებისათვის, *ქართული წყაროთმცოდნეობა*, ტ. XXVI, თბილისი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი, 137-163.
- ხინთიბიძე 1989:** Э. Г. Хинтибидзе. *Грузинско-византийские литературные взаимоотношения*, Тбилиси, Издательство Тбилисского университета.
- ხინთიბიძე 1996:** E. Khintibidze. *Georgian-Byzantine literary contacts*, Amsterdam, Adolf M. Hakkert.
- BHG:** F. Halkin. *Bibliotheca hagiographica graeca*, ტ. I-III, Bruxelles, Société des Bollandistes, 1957 (Subsidia hagiographica, 8a).
- CPG:** *Clavis Patrum Graecorum*, ტ. I-V, cura et studio M. Geerard, Turnhout, Brepols, 1974-1987 (Corpus Christianorum); *Supplementum*, cura et studio M. Geerard et J. Noret, Turnhout, Brepols, 1998 (Corpus Christianorum).

THE SO-CALLED “LEMMA” IN *THE BARLAAM AND IOASAPH ROMANCE* (CPG 8120): A PARATEXTUAL PERSPECTIVE

Gaga Shurgaia

Department of Asia, Africa and Mediterranean
University of Naples L’Orientale
shurgaia@unior.it

This article examines the existence, function and content of the descriptive titles of the *Barlaam and Ioasaph Romance* (CPG 8120). It treats these titles as paratextual, and specifically peritextual, elements that were composed when the *Romance* was already in circulation. They offer different information about the provenance of the work, the person who brought it from the specified place of origin, the author or the translator. We argue that the form of the title found in the manuscript in Venice at the Biblioteca Nazionale Marciana, gr. VII, 26 (coll. 1431), reflects the primary paratext prepared for the earliest version of the *Romance* that circulated as a book. It included the reference to both the bearer and translator of the work, whereas the titles that only mention the bearer of the *Romance* could be a secondary paratext formulated for a different editorial project and not necessarily at a great temporal distance from the primary paratext.